

RELACIONS DIPLOMÀTIQUES AMB L'EUROPA MEDITERRÀNIA DERIVADES DEL CORSARISME A L'ÈPOCA DE FERRAN II

Montse Rodríguez Fita

L'objectiu d'aquest estudi és fer una breu exposició dels contactes diplomàtics internacionals entre Ferran II, per una banda, i Estats de l'Europa Mediterrània –com ara França, Venècia o Gènova– per l'altra; contactes que he extret dels registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Eren generats pel corsarisme i consistien, bàsicament, en reclamacions que un estat feia a un altre amb motiu de les agressions corsàries protagonitzades pels súbdits respectius. Tenien l'objectiu d'aconseguir acords diplomàtics que, generalment, s'establien per satisfer els súbdits damnificats d'un i altre estat o bé, per evitar la concessió de noves autoritzacions de cartes de marca i l'execució de les ja atorgades.

El corsarisme, és a dir l'agressió per part dels súbdits d'un estat a les embarcacions dels països enemics, constituïa una alternativa pels diferents governs per atemptar contra les nacions enemigues mitjançant la iniciativa dels particulars que, amb la seva autorització –o sigui proveïts d'una patent de cors o carta de marca–, emprenien una campanya naval contra les naus considerades enemigues. Aquesta activitat només es distingia de la pirateria pel fet que, el pirata, tot i emprar les mateixes pautes d'assalt, actuava indiscriminadament contra qualsevol navegant de qualsevol nació, inclosos els seus conciutadants, i ho feia pel propi i exclusiu benefici. En canvi, el corsari, al menys teòricament, només atacava els enemics de la persona o organisme que l'autoritzava per a aquesta activitat mitjançant una patent de cors o una carta de marca i represàlia.

El corsarisme, doncs, era una activitat força normal a l'època Moderna i generava multitud de contactes entre les nacions que el practicaven o bé el patien. Les relacions diplomàtiques internacionals que s'establien eren fruit, o bé de queixes i reclamacions per agressions considerades injustes –perquè es cometien normalment en moments de pau o sense cap motiu aparent–, o bé relacions que intentaven trobar solucions als conflictes derivats del corsarisme.

LES RECLAMACIONS

Les reclamacions o queixes per atacs corsaris no correctes tenien lloc, generalment, en moments de pau política, ja que, quan hi havia un conflicte obert entre dos països, les agressions estaven totalment justificades i les naus capturades a súbdits de països enemics de la corona eren considerades preses de *bona guerra*. En èpoques de pau política, però, les agressions corsàries no s'aturen. Són aquests atacs els que generen les queixes i reclamacions entre els estats agredits i els agressors. En moments de pau teòrica, els interessos i les qüestions polítiques no permetien un enfrontament obert; però no impedeïen un atac constant i dissimulat. El cors n'era l'eina principal i imprescindible.

Les cartes de marca

Les agressions que no estaven motivades per un enfrontament obert acostumaven a ser fruit, o bé tenien com a conseqüència, la concessió de cartes de marca i represàlia. El dret o carta de marca i represàlia era la facultat que concedia el sobirà a un súbdit que reclamava danys i perjudicis causats per un estranger. Estava justificat per la incapacitat de l'estat per rescabalar els danys que els súbdits sofrien; permetia realitzar personalment accions ofensives contra els països responsables dels danys, creuant la frontera o *marca* i fent justícia pel seu compte. El procés era el següent: quan un súbdit denunciava una agressió que no era justa –perquè s'havia comès en època de pau o bé perquè l'agredit tenia guiatges– el rei, en el nostre cas Ferran II, reclamava al país agressor i intentava obtenir una compensació econòmica pel seu súbdit o bé la restitució dels seus béns. Si, després d'esgotar tots els processos legals pacífics, la reclamació no era atesa, –fet que passava sovint–, el rei podia concedir llicència de marca i represàlia al súbdit agredit perquè ell mateix –o un altre corsari contractat per ell– pogués, com ja he dit, creuar la frontera o *marca* i fer justícia, prenent els vaixells i mercaderies del país atacant fins recuperar el valor d'allò que li havia estat robat inicialment. Abans de recuperar aquest valor, però, calia subhastar, públicament i sota control oficial, els béns que havien estat incautats.

Sovint, abans d'atorgar marques, calia fer més d'una reclamació i s'acostumava a amenaçar el país agressor amb la concessió de noves marques si no s'administrava justícia. Així la concessió de marques podia derivar en un enfrontament molt llarg, una mena de guerra particular a base de demandes d'un i altre bàndol, protestes, retromarques, etc... que configuraven, en definitiva, un procés de corsarisme. Per veure com podia allargar-se el procés, analitzem la presa de la nau del venecià Ulisses Salvador realitzada per Vidal de Blanes, fill del virrei de Mallorca. El procés dura més de deu anys.

La primera reclamació que tenim sobre aquest cas data del 15 d'octubre de 1484². Ferran II exposa a mossèn Blanes de Berenguer, virrei de Mallorca, la reclamació de Venècia motivada per la presa de la nau veneciana d'Ulisses Salvador feta per Vidal de Blanes –fill del virrei– en el port de Palerm. És reclamada perquè la nau apresada tenia guiatges del virrei de Sicília i del mateix Vidal de Blanes, raó per la qual el rei considerava que calia administrar justícia a favor de Venècia.

Tot i això, el 22 de setembre de 1486, Ferran II informa al seu ambaixador sobre la decisió del consell de Venècia d'atorgar marques contra els seus súbdits per valor de 50.000 ducats si en un període de vuit mesos no s'havia obrat justícia.

«...sea dellos lícito tomar, en las tierras y lugares de la dicha Senyoria, qualesquiere bienes de sicilianos y de mallorquines, vassallos nuestros, que allí se fallaran; y ahun que, passado el dicho plazo, sea lícito a todas sus naves, galeras y otras fustas, armadas o desarmadas, tomar qualesquiere bienes que fallaran y podran haver de los dichos nuestros vassallos, fasta quantia de cinquenta mil ducados, que han stimado y tassado por el dicho danyo...»

Decisió que considera incorrecta perquè les marques i represàlies només podien ser aplicades si hi havia denegació de justícia, i ell ja havia repartit justícia a Ulisses Salvador i a l'ambaixador de Venècia en altres ocasions.

«...Ca semejantes actos de marcas o represalias no se acostunbran, nin pueden o deven fazer, sino en fadiga o denegación de justicia; la qual en nos (...) no se puede dezir haya sehido fallada, ante siempre havemos offrezido a Ulixes

1. Mitjançant els salconduits o guiatges, el rei o els seus oficials protegien, a canvi d'una aportació econòmica, les persones que el sol·licitaven o les seves mercaderies, que no podien ser objecte de marca.

2. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Cancelleria, registre. *Curiae sigilli secreti* (CSS) 3613, foli 44-45.

Salvador, patrón de la dicha nave, a hun secretario, y después al embaixador de la dicha Senyoria, y mandado y puesto por obra, de fazerles justicia expedita, e ya sta comezado...»³.

A partir d'aquí, Ferran II ordena al governador de València que detingui a Vidal de Blanes (encara que posseïa guiatges, perquè ell no els havia respectat), que segrestí tots els seus béns⁴ i que ocupi, en nom de la cort, qualsevol mercaderia que hi hagués a València sortida de la nau d'Ulisses Salvador⁵. Així mateix, demana al virrei de Sicília que s'informi de les mercaderies que la nau del damnificat va carregar als ports de Messina i Palerm, on injustament va ser apresada⁶, i proposa la creació d'un impost sobre totes les mercaderies comercialitzades entre els ports de la Corona d'Aragó i Venècia per satisfer els danys patits per Ulisses Salvador i els danys causats pels venecians als seus súbdits⁷.

De primer moment s'havia considerat que la presa de la nau d'Ulisses Salvador era injusta; més endavant, hom dona la raó a Vidal de Blanes en pensar que l'havia pres de bona guerra gràcies a la bula contra venecians atorgada pel Papa i també perquè llavors Nàpols estava en guerra amb Venècia.

«E como quiere que aquél [Ulisses Salvador] no tenga en ello justicia, como pretendran, según ha seydo visto por un processo, fecho ante nos, entre él, de una parte, y el dicho Vidal de Blanes de la otra; y esto por virtud de una bulla de paga Sixto por la qual Su Sanctedat indixo y publico guerra contra venecianos, cuyas personas y bienes dio de buena guerra a quien quiere que los prendiese, y ahun excomunicó a qualquiere que, pudiendolos ocupar, non los occupasse, la qual bulla el dicho Blanes presentó en el dicho processo, y mostro por capítulos y scripturas auténticas, que, como hombre del rey don Ferrando de Nápoles, nuestro caro hermano, que entonces tenia guerra contra los venecianos, por virtud de la dicha bulla e con auctoridad della, havia ocupado e tomado de buena guerra la diha nau y ropas que en ella stavan.»

Malgrat tot, la voluntat de Ferran II és que Ulisses Salvador sigui restituït dels seus béns mitjançant la creació d'un altre impost que hauria de ser cobrat a Sicília. Abans, però, vol que el damnificat els informi realment del valor dels danys que va patir la seva nau i les mercaderies que hi portava⁸.

Després de demanar-li-ho més d'una vegada, Ulisses Salvador valora els danys en 25.000 ducats, compensació que s'aprova tot i que és considerada massa elevada; s'aprova, però, amb la voluntat de cloure el cas⁹.

Amb tot, la darrera referència que he trobat mostra com Ulisses Salvador encara no havia cobrat el 6 de setembre de 1496¹⁰, segons carta dirigida al virrei de Sicília on se li demana que procuri que s'accepti la imposició dels drets que havien de servir per pagar els 25.000 ducats que es devien a Ulisses Salvador¹¹. Per tant, és un procés que dura més de deu anys (1484-1496) i, de fet, en l'última referència, el cas encara no estava resolt del tot.

3. ACA. Cancelleria, reg. *Itinerum* (It) 3642, 75r i v.

4. 24 de febrer de 1489. ACA. Cancelleria, reg. *Diversorum sig. sec.* (DSS) 3563, 186v-187.

5. 18 de febrer de 1489. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3563, 188r i v.

6. 19 de febrer de 1489. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3565, 193.

7. 20 de febrer de 1489. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3565, 193v-195.

8. 2 de març de 1491. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3565, 250v-251.

9. 10 de desembre de 1494. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3568, 207r i v.

10. ACA. Cancelleria, reg. CSS 3607, 268v-269.

11. Altres referències sobre el mateix cas: 16 de juliol de 1485. ACA. Cancelleria, reg. CSS 3613, 167v-168 / 17 de febrer de 1492 *Itinerum sig. sec.* (ISS) 3667, 273v-274 / 20 de febrer de 1492 ISS 3667, 272v i 272r i v / 6 de desembre de 1494 DSS 3568, 207-208 / 10 de desembre de 1494 DSS 3568, 206v / 10 de gener de 1495 DSS 3574, 2v-3.

Treves no respectades

Sovint el motiu de les reclamacions es basava en què els súbdits no respectaven, les treves establertes entre dos estats. Amb les treves s'acostumaven a suspendre totes les marques anteriorment concedides. Ho podem veure, per exemple, en la carta del 4 de juliol de 1497¹² on Ferran II recorda a Carles de França la treva de vuit mesos que havien ajustat entre França i la Corona d'Aragó i que no havia estat respectada pels seus súbdits, raó per la qual havia rebut queixes de moltes agressions per part dels francesos d'ençà de l'establiment de la treva:

«...en este tiempo durando la dicha tregua, algunas personas e vassallos vuestros, poco guardando y temiendo la punición vuestra rompiendo la dicha tregua, han tomado forçivolamente muchos navios, ballaneres, caravellas y otras fustas de vassallos nuestros, assí en Sicília como en Serdenya, Mallorquas, Valencia, Cathalunya y otras cosas que en aquellos eran cargadas».

D'aquestes agressions en ressalta l'apresament d'una nau de Bernat Dusay i d'una altra de Guerau Mir –tots dos mercaders de Barcelona– que, tenint en compte la treva, no havien desconfiat del francesos.

En la decisió de Ferran II també queda palès que vol trencar la treva establerta amb Gènova pels enfrontaments entre Gènova i Nàpols, però, sobretot, pels danys que els corsaris genovesos causaven als seus súbdits¹³.

«E viendo agora el danyo tan grande que en Barchinona han fecho, y que cada dia se studian en mal tractar e danyar a nuestros vassallos, antes de permeter que con tal enganyo sean más vexados, havemos deliberado renderles la dicha tregua, revocandoles juntamente todos los guiatges, que a muchos dellos tenemos atorgados (...) e ahun les echaremos todos sus naturales de todos nuestros reynos; todo lo qual tenemos ya deliberado fazer».

Ho podem veure també en la desconfiança que Ferran demostra quan, l'any 1487, intenta negociar la pau entre Gènova i la Corona d'Aragó amb el Papa com a intermediari. Ferran desconfia de Gènova perquè, en època de pau, havia continuat armant naus corsàries contra els seus súbdits i després s'havia negat a administrar justícia¹⁴.

LES SOLUCIONS

Els contactes diplomàtics entre dos estats no sempre s'establien per reclamar sinó que, sovint, intentaven trobar solucions als problemes derivats del corsarisme: inseguretat dels navegants, entrebancs i dificultats per establir relacions comercials, o incapacitat dels estats per afrontar les reclamacions constants dels súbdits respectius, que de forma freqüent només podien ser ateses concedint noves cartes de marca, fet que creava una nova cadena d'agressions –i, per tant, també de reclamacions– i no solucionava mai el conflicte.

La creació d'impostos

És per això, per trobar una alternativa a la concessió de noves marques, que, en determinats moments, dos estats entraven en contacte (com ja hem vist en el cas d'Ulisses Salvador) per crear un impost que permeti compensar econòmicament els damnificats d'un i altre estat. N'és una mostra la proposta de Ferran II al dux de Venècia (Agostino Barbadijo) per crear un impost del 4% sobre totes les mercaderies comercialitzades entre la Corona d'Aragó i Venècia; així es podrien compensar els danys provocats per les accions dels súbdits

12. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3574, 208r i v.

13. 26 de setembre de 1482. ACA. Cancelleria, reg. CSS 3609, 2v-4 / 6 de desembre de 1482 reg. CSS 3608, 57r i v, 58.v

14. 23 de gener de 1487. ACA. Cancelleria, reg. CSS 3609, 150-151v.

d'un i altre estat, i anul·lar els impostos anteriors¹⁵. Seguint amb aquest cas, el 2 de març de 1490¹⁶ Ferran II proposa un nou dret, per exigir a Sicília, del 2% de les mercaderies que surtin cap a Venècia i de l'1% de les que vagin a qualsevol altre lloc, anul·lant el dret del 4% anterior. El 17 de febrer de 1492 escriu al virrei i autoritats de Sicília ordenant que compleixin la provisió d'imposar els drets per pagar els damnificats per les agressions de catalans i venecians, i el dia 20 del mateix mes i any, comunica al cònsol de catalans a Venècia que ja ha donat les provisions necessàries per imposar-los¹⁷. La reial provisió del 17 de febrer de 1492, imposant el vectigal a Sicília per pagar els danys provocats per ambdues comunitats, es repeteix el 6 de desembre de 1494. Ferran II diu que aprova l'establiment de l'impost amb l'avoluntat de conservar la pau i amistat, vigent en aquell moment, entre els seus súbdits i els venecians, i perquè així tots ells puguin comercialitzar tranquil·lament i s'acabessin les marques i represàlies¹⁸.

Finalment, el 10 de gener de l'any següent, dóna aquesta mateixa provisió al nou virrei de Sicília i el posa al cas de la situació¹⁹.

També en trobem un altre exemple en els acords entre Ferran II i Carles VIII de França sobre el *Ius marcharum*, l'impost de cinc diners per lliura de les mercaderies portades d'un a l'altre regne, creat de mutu acord pels anteriors reis de França i Aragó per compensar els danys que es causaven els súbdits respectius. L'any 1483, arran de prohibir-ne –el lloctinent del governador general d'Occitània– la recaptació, Ferran II envia un emissari al rei de França amb l'objectiu d'aconseguir que l'esmentat dret fos restablert a tots els llocs on havia deixat de ser cobrat²⁰. Per la mateixa raó, ordena que també sigui restituït al Comtat d'Empúries i Bescomtat de Rocafort on també havia deixat de cobrar-se²¹.

«... a suplicació dels arrendadors e creadors censualistes dels dret de sine diners per lliura, de les marques de Aragó y França, scriguem al rei de França, de algunes coses concernents [a] la observació dels capítols del arrendament, fermats e jurats per los predecessors nostres, de immortal memoria, e del rey de França, e que lo dit dret fos restituït en los lochs que, per los dits capítols, ere ordenat...»²².

Altres solucions

A més de la creació de nous impostos, també s'intenta obtenir altres acords per evitar els perjudicis que la concessió de cartes de marca provocava. El 12 de juny de 1487²³, s'arriba a un acord amb França per nomenar dos delegats de cada regne perquè estudiïn les marques que ja hi havia concedides –que havien de ser suspeses per un període de sis mesos– i trobin una solució per evitar els inconvenients de les marques. A principis de 1488, Ferran II recorda a Carles VIII de França l'acord establert i li diu que ell ja ha nomenat els seus emissaris per enviar-los a Occitània; li demana que ell esculli els seus i que mentrestant, se suspenguin totes les marques concedides²⁴. Tot i l'acord a què s'arriba, el 8 de maig del mateix any, Ferran escriu a França queixant-se perquè, abans d'esperar a

15. 20 de febrer de 1489. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3565, 193v-195 / 10 de març de 1489 reg. DSS 3565 203 r i v.

16. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3565, 250v-251.

17. 17 de febrer de 1492. ACA. Cancelleria, reg. ISS 3667, 273v-274v / 20 de febrer de 1492 reg. ISS 3667, 271v-273.

18. 6 i 10 de desembre de 1494. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3568, 207v-208 / 206v / 207r i v.

19. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3574, 2v-3.

20. 26 de gener de 1488. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3566, 42-43.

21. 6 de febrer de 1488. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3566, 51r i v.

22. 16 de març de 1488 reg. DSS 3565, 142v-143.

23. 12 de juny de 1487. ACA. Cancelleria, reg. ISS 3663, 183

24. 31 de gener de 1488 reg. DSS 3566, 56v-57 / 6 de febrer de 1488 reg. DSS 3566 49v-51 / 16 de març de 1488 reg. DSS 3565, 142v-143.

la reunió dels delegats, un súbdit francès que tenia concedides marques contra catalans ja les havia executat i, en virtut d'aquestes, tenia arrestades sis naus de catalans carregades de mercaderies i la seva tripulació empresonada, malgrat l'acord de suspendre totes les marques durant sis mesos²⁵.

Anys més tard, el 18 d'octubre de 1493²⁶, Ferran II es dirigeix al Bisbe d'Albí i li recorda un capítol de la pau concertada amb França²⁷ on s'havia estipulat que, sobre les marques i represàlies, dos oficials escollits per ell i dos més escollits per França havien de conèixer i decidir, en el termini de dos mesos, totes les causes i qüestions de les represàlies atorgades a una i altra part i proveir sobre la paga i satisfacció que caldria donar als damnificats, i que mentres se suspenguessin les execucions de totes les represàlies fins aleshores concedides. L'any següent, el rei ordena al lloctinent general de Catalunya que faci pregonar el conveni establert amb el rei de França pel qual s'havia estipulat que no s'executés cap marca que no fos examinada primer per quatre jutges; dos nomenats per França i els altres dos, per la Corona d'Aragó, els quals s'havien de reunir el setembre i l'octubre d'aquell any a Narbona i l'any següent, a Perpinyà²⁸. Fa pregonar l'acord amb l'objectiu d'informar a tots els damnificats i als qui ja tenen marques concedides. Sobre el mateix cas, pel març de 1495, Ferran II torna a escriure al governador del Languedoc per dir-li que el seu delegat per tractar l'assumpte de les marques (Bernat Bonet) havia anat a Narbona el dia convingut, però el delegat per França no s'hi havia presentat, raó per la qual demanava que s'assignés una nova data perquè els delegats escollits per una i altra banda es trobessin a Narbona per arribar a un acord²⁹. A més a més, el conveni tampoc havia estat respectat pel que feia a les concessions de noves marques ja que els oficials del rei de França n'havien continuat concedint³⁰.

Tot això, doncs, és una petita mostra dels contactes diplomàtics que s'establien amb França, Gènova i Venècia per resoldre alguns dels problemes derivats del corsarisme. Tots els contactes que he exposat són amb aquests tres estats. Són les tres zones de l'Europa mediterrània amb les quals Ferran II estableix més relacions amb motiu del corsarisme, ja que, de fet, la Mediterrània era l'escenari on ocorrien la majoria d'agressions corsàries que afectaven la Corona d'Aragó (sigui perquè les rebia, sigui perquè les cometia); i per tant, són els estats més ben documentats. Amb tot, també puc citar altres documents on apareixen altres àrees d'Europa, com ara la demanda per agressió que el valencià Perot Valls comet en el port de Dènia sobre la nau d'un mercader florentí³¹. O la reclamació dirigida al duc de Milà per l'apresament de les mercaderies, els homes i la nau del mallorquí Hug de Sant Joan que el comte Carles de «Belyoyoso» havia dut a terme a les mars de Còrsega³². O bé, la reclamació al lloctinent general de Mallorca per la presa, en el port de Sant Lúcar de Barrameda, de la nau del mercader anglès Joan Hil, tot i el tractat d'amistat signat amb aquest país³³. Són només tres exemples que mostren com també hi havia contactes amb altres zones d'Europa per assumptes relacionats amb el corsarisme; els documents analitzats fan referència esporàdica a aquestes zones.

25. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3566, 92r i v.

26. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3569, 222r i v.

27. 19 de gener de 1493: Tractat de Barcelona entre Ferran II de Catalunya-Aragó per una banda i Carles VIII de França per l'altra.

28. 7 de juny de 1494. ACA Cancelleria, reg. CSS 3611, 52r i v / 10 de juny de 1494 reg. CSS 3611, 80v-81 / 15 de juny de 1494 reg. ISS 1494 3668, 112r i v.

29. 3 de març de 1495. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3573, 87v-88.

30. 3 de març de 1495. ACA. Cancelleria, reg. DSS 3573, 87v-89.

31. 13 d'agost de 1489. ACA. Cancelleria, reg. ISS 3664, 387.

32. 2 de febrer de 1490. ACA. Cancelleria, reg. ISS 3664, 439r i v.

33. 15 de maig de 1501. ACA. Cancelleria, reg. *Majoricarum* (Maj) 3624, 150v-151.